

Биљана Љ. Сикимић⁶¹

Балканолошки институт САНУ, Београд

АНТРОПОЛОШКО-ЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА СА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ: ЖИВОТ У КОЛЕКТИВНОМ ЦЕНТРУ

Сажетак: Прилог представља резултате теренских истраживања расељених лица са Косова и Метохије обављене у периоду 2001–2012. у колективним центрима и приватном смештају у Србији архивирани у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ и њихову могућу примену за даља истраживања усмене историје. На примеру анализе одломака из разговора вођених у једном колективном центру у Краљеву 2012. године фокусом на егзодус и каснији живот у колективном центру, из угла културе сећања и студија трауме предлаже се креирање интернет архива усмене историје расељених лица са Косова и Метохије.

Кључне речи: интерно расељена лица, колективни центар, Краљево, усмена историја.

Истраживачи усмене историје своја знања о методологији вођења интервјуа и анализи разговора дугују искуству истраживача широког спектра разних квалитативних научних дисциплина. У Србији се усменом историјом данас углавном баве антрополози, фолклористи и антрополози фолклора будући да је усмена историја уско повезана са истраживањима перформанса. Причање прича је својеврсни перформанс: саговорник „има наступ“, он креира посебан идентитет у контексту разговора са истраживачем. У тако схваћеној усменој историји се говори као о „ко-креацији“: истраживач је заступник публике, а саговорник је унапред обавештен да ће оно што му буде испричао постати део јавног сећања. Овај прилог илуструје како таква перформативна ситуација на тему усмене историје обликује наративе о егзодусу са Косова 1999. Искази саговорника после дванаест година живота у колективном избегличком центру изразито су афективно обојени и представљају значајна сведочанства о трауми која и даље траје. Персонална микро хронологија трауматичних промена привремених смештаја у граду Краљеву комплементарна је административном извештају о истим догађајима које је објавила градска управа 2009. године.

⁶¹biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

ЛИНГВИСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА СЛОВЕНСКИХ ГОВОРА НА КОСОВУ И „УРГЕНТНА“ ЛИНГВИСТИКА

У савременим хуманистичким наукама „избегличке студије“ су динамично интердисциплинарно поље у оквиру данас већ више него „ургентних“ студија миграција.⁶² У Србији су се феноменом избеглица и интерно расељених лица од самог почетка деведесетих година 20. века пре свега бавиле друштвене науке, којима се прикључују и антрополози.⁶³ Рад на језичкој документацији избеглица и расељених лица током последње деценије двадесетог века у Србији су углавном обавили дијалектолози са циљем реконструкције некадашњих српских говора у Хрватској и Босни и Херцеговини (дијалектолог Слободан Реметић у низу радова, између осталих), а говорима Срба из данас напуштених насеља на Косову и Метохији посебно се бавио још један дијалектолог – Радивоје Младеновић: један од захтевнијих и сложенијих лингвистичких подухвата била је његова реконструкција српског говора села Гатње⁶⁴ (Младеновић 2013).

Августа 2001, две године по окончању рата 1999. истраживачи Балканолошког института САНУ започели су тимски теренски рад у северном Косову (у тиму су биле лингвисти Биљана Сикимић и Марија Илић, као и Јелена Мартиновић, студент етномузикологије). Истраживања су обављена у насељима у долини Ибра (Горњи и Доњи Крњин, Кратина), и у неколико насеља на планинама Рогозна (Врба, Врачево, Поткомње, Јошаница) и Копаоник (Јелакце, Горње Граничане, Земаница). Тада је, у веома тешким условима за теренски рад, на касете снимљено око 60 сати аудио материјала.

У оквиру пројекта Института за српски језик САНУ који је финансирао Унеско („Словенски говори Косова и Метохије“), на терену Косова и Метохије велики тим лингвиста и етнолога из целе Србије обавио је током 2003. године низ систематских истраживањаскоро свих српских енклава: у Сиринићкој жупи, Прилужју са околним насељима, Новом Брду, Косовском Поморављу, Косовској Митровици и оближњим селима. Тим Балканолошког института наставио је истраживања Ибарског Колашина 2004. и 2005. године, уз још три севернометохијске енклаве (Суво Грло, Бање, Црколез) и Бањску.⁶⁵

⁶²Са специјализованим научним часописима, као што су то, на пример, угледни *Journal of RefugeeStudies* или *Journal of Immigrant&RefugeeStudies*.

⁶³Уп., на пример, о расељеним лицима са Косова и Метохије студије Аритонових 2008; Димитријевић, Николић, Крстић 2010;Ишпановић-Радојковић 2010; Медојевић 2010; Николић, Крстић, Димитријевић 2010; Шљивић 2015, 2016.

⁶⁴Транскрипт разговора насловљен „Све да видим, више то да не видим“ садржи наратив на тему завршетка рата 1999. на Косову и околности бежања из Гатња, преко Урошевца, Косово Поља за Бујановац. Избеглице су затим биле смештене у конацимаманстира Прохор Пчињски (Младеновић 2013: 424–428).

⁶⁵Хронологија и примењена методологија теренских истраживања Балканолошког института САНУ до 2012. године наведена је у раду:Сикимић 2012, иновирана на руском језику у: Сикимић 2014а.

РАЗГОВОРИ СА ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИМ ЛИЦИМА 2003.

Паралелно са теренском радом у енклавама, пројекат „Словенски говори Косова и Метохије“ одвијао се по колективним центрима широм Србије, као и приватним становима расељених лица. Подаци о насељима из којих су људи избегли укодирани су у наслове данас дигитализованих касета, а доступни су и на интерактивној мапи истражених насеља Дигиталног архива Балканолошког института САНУ.⁶⁶ Посебан преглед том приликом обављеног посла у колективним центрима и индивидуалном смештају није до сада публикован, за потребе овог прилога било је потребно реконструисати га на основу постојећих протокола који прате сваки теренски снимак.⁶⁷ Сву сложеност истраживачког задатка у центрима колективног смештаја илуструју, најалост, ретке, белешке самих истраживача узгред записане у архивираним протоколима, а овде се, као својеврсни документ о том послу, без икаквих измена доноси неколико таквих коментара:

Због немогућности проналажења адекватног простора за тонско бележење, нису се могли избећи спољни утицаји (музика, галама).

Разговор је вођен у центру, а присуствовало је много жена и деце који су повремено ометали ток снимања.

Разговору присуствовала деца из центра. Разговор је вођен напољу, те су повремене сметње (моторна возила, ветар, дечја граја, лавез паса) биле неизбежне.

Атмосферу током рада у избегличком центру могу илустровати и одломци из протокола једног разговора вођеног у избегличком центру у Калуђерици неопходни за накнадно разумевање тог, очигледно, полилога:

Došla je komšinica Mileva Jovanović, povremeno se ubacuje u razgovor.[...] Mileva i Stanica razgovaraju.[...] Odlazi Mileva, ulazi ćerka, a ubrzo i Živana. [...] Živana donosi bombone. [...] Stanica je ostala sama sa ćerkom koja se povremeno ubacuje u razgovor.[...] U razgovoru učestvuju Stanica i ćerka Momirka, svi ostali su otišli.[...] Dolazi komšija.

⁶⁶www.balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/index. У питању је укупно 287 дигитализованих снимака разговора са саговорницима пореклом из следећих насеља: Бело Поље, Бинач, Брезовица, Богошевце, Вагареш, Велика Хоча, Витина, Врбештица, Врбовац, Вучитрн, Гатње, Гњилане, Гора, Горња Гуштерица, Горња Србица, Горње Љубиње, Горње Неродимље, Горње Село, Горње Становце, Горњи Крњин, Граце, Гребно, Грнчар, Дворане, Дечане, Доња Будрига, Драгољевац, Дреновац, Ђаковица, Жегра, Зојћ, Зочиште, Исток, Клина, Клокот, Косовска Каменица, Кош, Лабљане, Лепина, Лепосавић, Липљан, Локвице, Љубижда, Могила, Мочаре, Муштуште, Набрђе, Неродимље, Новак, Ново Брдо, Ново Село, Обилић, Ораховац, Остраће, Партеш, Пећ, Плањане, Призрен, Приштина, Смаћ, Средска, Сува Река, Суви Лукавац, Талиновац, Танкосић, Трпеза, Урошевац, Царевце, Церница.

⁶⁷Архивирани снимци, уз ознаку R (да је у питању расељено лице) носе назив места са КиМ одакле су расељени и иницијале истраживача, али не и назив места у коме је разговор вођен (што се може накнадно наћи у податацима наведеним у протоколима). Разговори вођени у избегличким центрима на КиМ(у Косовској Митровици и на Брезовици) носе ознаку K, мада су у питању интерно расељена лица.

Током истраживања у избегличким центрима и сами истраживачи су долазили у непријатне ситуације и били додатно трауматизовани, тако су у Неготину скоро сви корисници центра у хотелу „Крајина“ одбили разговор јер су били убеђени да је екипа истраживача дошла да их расели. У кампу Радинац проширила се вест да су истраживачи у ствари сатанисти, па им је даљи рад практично онемогућен. У избегличким камповима на Брезовици (2003) и Зубином Потоку (2005) две саговорнице су после обављеног разговора повукле већ дату сагласност за снимање па су снимци (касете) пред њима уништени (уп. Сикимић 2008: 88–89).

Већ крајем 2002., а углавном током прве половине 2003. године истраживачи су радили у следећим колективним центрима: у непосредној близини смедеревске железаре – Радинац/ОРА (Сања Златановић, Владан Јовановић, Бојана Милосављевић, Драгана Ратковић, Биљана Сикимић, Светлана Ћирковић) и у просторијама хуманитарне организације „Здраво да сте“ у самом граду Смедереву (Биљана Сикимић, Светлана Ћирковић); у Бору, у хотелу „Србија“ (Светлана Ћирковић); у Неготину, у хотелу „Крајина“ (Светлана Ћирковић, Биљана Сикимић); у Београду: Земун, „Угриновачка“ (Светлана Ћирковић, Владан Јовановић, Бојана Милосављевић) и „Крњача“ (Владан Јовановић, Бојана Милосављевић); у Лештанима и Калуђерици (Марија Илић); у Крагујевцу, колективни центар „Трмбас“, колективни центар „Градитељ –Горњи Милановац“– Аеродром и „ПКБ“ (Ненад Радосављевић); у Параћину (Софија Милорадовић); у Врањској Бањи, избеглички камп „Расадници“ и хотел „Балкан“ (Сања Златановић); у Делиблату/Ковину, камп „Чардак“ (Владан Јовановић, Бојана Милосављевић); у Косовској Митровици, „Техничка школа“ (Биљана Сикимић, Светлана Ћирковић) и на Брезовици, хотел „Јуниор“ (Биљана Сикимић).

Разговори са расељеним лицима који су већ те 2003. живели у приватном смештају обављени су у следећим насељима: Крушевац (Бојана Милосављевић, Драгана Исаиловић, Владан Јовановић), Бачко Петрово Село (Драгана Радовановић), Врбас (Драгана Радовановић), Смедерево (Биљана Сикимић, Светлана Ћирковић, Сања Златановић, Радивоје Младеновић), Бујановац (Јаворка Маринковић), Чока (Драгана Радовановић), Сремчица (Радивоје Младеновић, Владан Јовановић, Бојана Милосављевић, Светлана Ћирковић), Београд (Радмила Жугић, Милош Луковић, Радивоје Младеновић, Драгана Ратковић), Болеч (Радивоје Младеновић), Рипањ (Радивоје Младеновић), Ресник (Радмила Жугић, Радивоје Младеновић), Калуђерица (Светлана Ћирковић), Велико Село (Светлана Ћирковић), Панчево (Биљана Сикимић, Светлана Ћирковић), Кула (Татјана Грбеша–Вјештица), Нови Сад (Љиљана Недељков), Руменка (Љиљана Недељков), Петроварадин (Љиљана Недељков), Врање (Сања Златановић), Нерадовац код Врања (Сања Златановић), Лапово (Ненад Радосављевић), Смедеревска Паланка (Ненад Радосављевић), Свилајнац (Ненад Радосављевић), Кнић (Ненад Радосављевић), Ковин (Владан

Јовановић, Бојана Милосављевић), Прокупље (Драгана Ратковић), Ниш (Драгана Ратковић) и Мајур код Јагодине (Марија Илић).

Нажалост, овим истраживањем, због компликоване организације терена и недостатка средстава, није било обухваћено Краљево, које је у то време (2003) било регион са највећим бројем расељених лица. Рад са расељеним лицима само је кратко настављен 2006. године у избегличком центру на Ртњу када су, уз основни циљ истраживања мултиетничке долине Црне Реке, документовани и разговори са људима из Призрена и Горњег Становца.

Какви су били научни резултати овог у сваком погледу комплексног тимског рада са расељеним лицима обављеног 2003. године? Осим дигитализације и архивирања снимљене грађе, почевши од 2003. године до данас објављен је низ студија које су се углавном бавиле традицијском културом, односно антрополошком и антрополошко-лингвистичком реконструкцијом српске традицијске културе на Косову (Илић и др. 2003; Златановић 2004; Исаиловић 2007; Ћирковић 2008, 2009; Милорадовић 2010, 2010а), затим анализом дискурса (Ћирковић 2004; Милосављевић 2004), фолклорне грађе (Ратковић 2004; Јовановић 2004; Сикимић 2004, 2004а, 2014; Илић 2004), или лингвистичким описима (Младеновић 2013; Ћирковић 2012, 2013, 2015, Ћирковић 2009). У данашњем тренутку ова грађа се, осим у антрополошко-лингвистичким студијама, анализира и у светлу упоредивих корпуса односно упоредивих текстова и анализе наратива будући да сама по себи представља целовит и кохерентан корпус. Иначе, архивирану грађу махом користе истраживачи који су и сами радили на терену са расељеним лицима и то углавном на сопственим теренским интервјуима.

Концептуализација времена на основу „расељеничког корпуса 2003.“ била је тема докторске дисертације Светлане Ћирковић, као монографија објављене 2012. године.⁶⁸ Ипак, ова уско лингвистичка монографија не садржи транскрипте разговора на основу којих је настала и који би били значајни као основа за размишљање о усменој историји егзодуса. У формираном корпусу разговора са интерно расељеним лицима нису одвајани разговори вођени у колективним центрима од разговора вођених у приватном смештају, али су и иначе објављени примери са описима актуелног стања прилично ретки и служе само за илустрацију стереотипа времена (могу се наћи у поглављу посвећеном употреби презенте, али и на другим местима у овој монографији, на пример, Ћирковић 2012: 98, 104, 121).

⁶⁸За своју докторску дисертацију и касније монографију Светлана Ћирковић (2012) је користила само интервјуе вођене са расељеним лицима који садрже њихове „приче о рату, бомбардовању, расељавању, које су или спонтано испричане, или инициране питањима истраживача“, са прототипичном представом расељавања - јер сваки испричани догађај има индивидуално искуствени карактер (Ћирковић 2012: 82).

РАЗГОВОРИ СА ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИМ ЛИЦИМА У КРАЉЕВУ 2012.

Током лета 2012. обављена су тимска теренска истраживања града Краљева и околине⁶⁹ која су имала неколико циљева: документовање усмене историје о страдању краљевачких Рома током Другог светског рата, примену на терену упитника о елементарним непогодама (у насељима погођеним земљотресом 2010, Сирча и Витановац) и наставак рада, после паузе од десет година, са расељеним лица са Косова и Метохије смештеним и избегличким центрима у Краљеву и околини. Са расељеним Ашкалијама и Ромима смештеним у Шаторском насељу у Краљеву радиле су Виолета Момчиловић и Биљана Сикимић, а са расељеним лицима са Косова и Метохије, као и избеглицама из Хрватске и Босне и Херцеговине у колективном смештају у Матарушкој Бањи, осим Виолете Момчиловић и Биљане Сикимић, радиле су Соња Петровић и Светлана Ђирковић.⁷⁰ У самој Матарушкој Бањи у приватном смештају стално је настањен велики број расељених лица са Косова и Метохије, али они нису били обухваћени овим теренским радом.

Према званичним подацима из Акционог плана за унапређење положаја избеглих и интерно расељених лица у Краљеву је 2009. године било 19751 расељених са КиМ и 759 избеглица и БиХ и Хрватске, што је процентуално износило 16,5% у односу на домицилно становништво (Акциони план 2009: 8). Може се претпоставити да се тај број није значајније променио ни у време обављања истраживања у Матарушкој Бањи августа 2012. године.⁷¹

У Матарушкој Бањи снимљена грађа са расељеним лицима са Косова износи окошест сати, али само један део, свакако мањи од

⁶⁹Теренска истраживања била су обављена захваљујући организационој подршци Народног музеја Краљево.

⁷⁰У Матарушкој Бањи разговори су вођени са лицима из Качаника (истраживач Виолета Момчиловић); Кијева, Клине и Дрсника (Биљана Сикимић), Истока и Коша (Светлана Ђирковић). Виолета Момчиловић је на основу овог свог истраживања одбранила мастер рад на АЦИМСИ Универзитета у Новом Саду (Момчиловић 2013).

⁷¹Према званичним, службеним подацима из Акционог плана општине Краљево за збрињавање интерно расељених лица, током јуна 1999: „Veliki broj ljudi zaposeo je sve parkovske površine u gradu tražeći rešenja kojih trenutno nije bilo. Mnogi su nasilno ulazili u neobezbeđene objekte što je stvorilo još težu i haotičnu situaciju. Veći broj raseljenih lica je samostalno našao privremeno rešenje kod rođaka i prijatelja koji su se takođe u velikom broju još od 1960. godine masovno naseljavali u Kraljevu. Preko 2.000 najugroženijih lica smešteno je u prostorije osnovnih škola na području opštine Kraljevo pod direktnim ingerencijama republičkog, odnosno okružnog Štaba civilne zaštite. Kako rešenja za trajniji smeštaj nisu pronađena do početka školske godine došlo se u izuzetno tešku situaciju. Nezadovoljstvo raseljenih lica kojima je smeštaj bio neophodan, a sa druge strane i roditelja čijoj deci je uskraćena nastava na početku školske godine, kulminiralo je masovnim protestima i blokadom saobraćajnica u Adranima, Ratini i Vrbi. U takvoj situaciji intervenisao je Komesarijat za izbeglice i u višednevnoj akciji u saradnji sa Povereništvom za izbeglice, MUP-om Srbije i uz logističku pomoć UNHCR-a uspeo da u relativno kratkom roku pronađe i organizuje smeštaj u drugim gradovima za preko 1.000 lica. Ostalih 1.000 raseljenih lica smešteno je u već postojeće kolektivne centre u Kraljevu ili novoformirane kolektivne centre u kojima se i sada nalaze (Mataruška Banja, Romsko naselje, Vrba, Ročevići, Adrani, Vitanovac, Beranovac, „Uzor“...).“ (Акциони план 2009: 16–17). После догађаја из марта 2004. број расељених лица порастао је за још око хиљаду, док је број повратника на КиМ „готово занемарљив“ (Акциони план 2009: 17). Акциони план садржи и податке о демографској структури расељених лица у Краљеву 2009. године у шест званичних и пет „неформалних“ колективних центара, тада се у „Вили Маричић“ налазило 111 расељених лица (Акциони план 2009: 19–20).

половине, припада усменој историји о егзодусу 1999. године и околностима живота у избегличким центрима Краљева и околине, будући да су теме разговора углавном биле везане за реконструкцију традицијске културе и истовремено документовање стања идиолекта после више од десет година у избеглиштву. У том смислу, одломци који следе у овом прилогу представљају аутентичне транскрипте и рефлектују различите степене очуваности неких дијалекатских црта метохијских говора. Примењену теренску методологију полуотвореног антрополошко-лингвистичког интервјуа илуструју одломци разговора вођених садве жене и једним мушкарцем, који све имају дванаест година трауматичног искуства живота у колективним центрима.⁷²

Разговор са женом из Кијева у Метохији траје нешто више од два сата и садржи следеће теме: погибија девера 1999. у Кијеву, одлазак из Кијева трактором за Србију, долазак у Краљево у парк, смештај у школи у Лађевцима, премештање у другу школу, поновни одлазак у парк у Краљеву, смештај у вилама Маричића, смрт супруга две године касније. У наставку разговора саговорница говори о покушајима да поново посети своје село Кијево, од смрти детета, о некадашњем животу у Метохији, поново о егзодусу и рањавању рођаке, следе описи смрти синовца, директора школе, отмица оца и сина, смрт двојице косача, сећање на имање које је остало у Кијеву, биографска прича о ћерки коју је поклонила својој сестри нероткињи, ускршњи обичаји, опис садашњег живота у избегличком центру, обичаји на Марков дан у Метохији, сарадња са невладином организацијом која помаже расељеним лицима и посмртни обичаји.

Следећи одломак из тог разговора одабран је да показао њена афективна стања и трауме које су уследиле по преласку у Србију, односно сукцесију пресељавања после напуштања села Кијево. Саговорничин афективно-перформативни модел сећања садржи као кључне описе глади, хладноће, болести, туге. Истраживач је, међутим, научен да се трауматичне ситуације превазилазе усмеравањем разговора на позитивно обојене теме и да се разговор мора завршити оптимистично (*Ал овде Вам је лепо, мислим, лепо, у парку сте.*):

И кад смо дошли, све тако, ја сам била мало болесна, и дан данас од тога ту ме боли, јер сам спавала на, на бетон. И у парк седам дана. (БС: У Краљеву?) У Краљево, у парк, код онога моста тамо онај велики парк што је тамо. (БС: А знам, знам.) Е, ту сам спавала седам дана. Даље, дали су ни, давали по пола љеба су ни донели Краљевчани, ко ни доно, шта је, то смо имали смо јели, док смо седели те седам дана у парк. Кад прође седам дана, дође један из Краљева, рече: „Оће да идете у Лађевцу, у школу, за три месеца, док пођу деца у школу.“ Ми смо пристаљи и отишли смо у Лађевцу, у школу. Учионице су биље празне, кревете нису имаље, по

⁷²Разговори су архивирани у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ као: Kijevo 1 BS, 23.8.2012; Nerandža 3 BS, 23.8.2012; Mat.banja_izbeglice 1 SC, 23.8.2012. Разговоре су водиле Биљана Сикимић и Светлана Ђирковић, транскрипција разговора Биљана Сикимић.

један сунђер, душек су ни дали, а доље све плочице. А имало је патос овако у друге, а ја де сам спавала имаље плочице, јер свако уфатио собу. Па није сваки за себе собу, ту смо били по три, четири породице у једну собу. Ту су ни даваљи храну, ту смо узимаљи храну, сами смо, имаљи смо по неки решо и нешто сами би испржили, би јели и то ти је то. Љеб су ни донесовали у Лађевце, пола љеба на једнога. Али љеб тај пут није био скуп, али давали су, по један дан, два донесу, по један дан нема, и тако. Ако си имала паре –добро си јела, ако не, ти си гладна седела, ако си имала – добро си јела, ако не, ништа, гладна седела си, ми смо седели. После од Лађевца кад смо изашли, терали су ни у неко, и опет код неке школе тамо ка Краљево, не знам како се зваше. Та школа има близо гробље њу и једна ријека беше, ту нисмо могли да станујемо нико. Опет поново смо отишли у Краљево у парк, код Ђорђева улица, онде, Ђор-, оно парче горе мало, ту смо седели, три, пет, пет дана, све под кишу, под. Пада киша, а ми смо тако седели. Па смо били под стреу, онде неки имали су парк, ту смо се заклањали, а старци неки слаби, болесни, покривени. Киша пада, лије шта може, јер што народ нема де да се савије, да има Бога. Дође једна жена, рече: „Народе, да ви кажем, одавде парк да напустите.“ Рече Мирко: „Немамо де.“ Рече: „Нашла сам ви ја“, нека Олга се звала. Рече: „У виле Маричића идете, у Бању.“ И она остави, и ми, како ко је мого д истрчаје, отишли смо у виле Маричића. Кад смо отворили виле Маричића, ма коњи би попуцали како је смрдело. Нека соба песак, нека има цемент, цакове, нека грдна роба, нека посуђе, нека, јој, јој, јој, смрди, ма нема, нема. Ми то све смо узели, па смо расчисавали свако своју собу, све смо то по-, ишчистили, ту смо седели дванаес година, у виле Маричића. Кад су долазили новинари, они су ставили њину максу, ово, на нос, нису могли да уђу. Мој муж, оставили оно, како се вичу ма-, бело оно оставили њино да не дишу. А ми смо цркаваљи. Мој муж дошао је здрав и прав и шездесет и четири године кад је умро, више није имао. Кад напунио ту две године у виле Маричића он је умро. И љекар му каже: „Де живи овај човек?“ Ја реко: „Он је“, реко „у колективни смештај.“ Лекар: „Јаој. Он ти био ломан. Ао, је л имао шта да једе?“ „Не, како ти не знаш, Ви,“ реко „доктор, не знате кака је снага дошла, пуна, висока, али туга га убила,“ реко, „тужно га убило,“ реко. „Де живи?“ „Ту, ми смо у колективни смештај у виле Маричића.“ Нема, шта да ти кажем, не прође ни месец дана а други човек је умро, исто. Око седам, осам ту су умрли у виле Маричића, све су попуцаљи од туге, од муке, од нечистоће. И тако ти је то, од виле Маричића. [...] (БС: А кажите ми, Ви сте сад, Ви сте раније помињали да сте били у неком дру-, другом дому, па сте онда дошли тек овде?) Кад ти кажем, виле Маричића. (БС: А сад сте овде?) Сад смо овде. У Козара, ово је Козара. А ово је, Козара се зове. (БС: А кад сте овде прешли?) Ево три године. (БС: Ал овде Вам је лепо, мислим, лепо, у парку сте.) Јао, каки је парк. А да видиш ти де смо ми седели у виле Маричића. [...] Оћеш да идеш сад за овај, све су прозоре поломљени, кад ћеш видети један прозор неполомљено стакло, ту је била моја соба. (БС: А све друго поломљено?) „А зашто,“ реко, „ово су радили?“ „Твоја соба била најчистија, нећемо, жао ни је.“

Екстензивни описи микро детаљатоком првих неколико месеци живота у привременим смештајима веома су емотивно обијени (*joj, joj, joj, смрди, ма нема, нема*). Актуелизација ових тренутака постигнута је директним цитирањем три кључна разговора вођена у преломним тренуцима: разговор са човеком који расељене људе из парка шаље у Лађевце (*дође један из Краљева, рече*), затим разговор са женом (*Олга се звала*) у парку у Краљеву која саопштава расељеним лицима да се сада селе у виле Маричића (што се дешава с јесени 1999) и разговор са лекаром уочи преране смрти супруга (две године касније, дакле 2001): *туга га убила / тужно га убило*.

У духу превазилажења трауматичних тема, са пуном свешћу да се разговор не сме завршити у негативном расположењу, истраживач при крају разговора упорно покушава да некако открије и позитивне стране живота у колективном центру. Иста саговорница из Кијева са поносом помиње своју сарадњу са једном локалном хуманитарном организацијом (као што је то за истраживачки тим 2003. године била организација „Здраво да сте“ и посебно њен тада веома активни огранак у Смедереву), у којој се жене друже и баве ручним радом који може да им обезбеди и нешто новца:⁷³

Ја радим у, у, у видиш каки су ми прсти, ја радим, плетем. (БС: Аха, аха, па видела сам да жене ту продају.) Ја радим, плетем, екл-, овај, плетем чарапе црне за народну ношњу, за Гучу, за то сам добила тај букет цвећа. Похвалу. Тај пут ми дала та жена. Радим све за народну ношњу, целу Србију да сапнем. (БС: Све то знате да радите?) Знам, знам. Продам понешто и радим. Донесу жене. Поповима сам у Енглеску плела чарапе, црне. (БС: Нашим?) Нашим. Ишли смо у Линго, у Краљево, ту смо се дружили.

Саговорница из Клине (Метохија) пресељена је после земљотреса у Матарушку Бању из Витановца, али током разговора није посебно коментарисала ову своју нову трауму.⁷⁴ Истраживач већ зна за избегличку трауму живота у неадекватном смештају у вили Маричића и својим питањем инсистира управо на томе:⁷⁵

(БС: А и ви сте били у тој вили Маричића?) Не, не, ја сам била у Витановац. (БС: У Витановац био исто избеглички центар?) У Витановац сам живела тамо седам-осам година. У цен-, у неку зграду била игранка пре, знаш, играли и оно, па смо ту приградили ту собу, па смо имали сви по једну собу. (БС: А тамо је био исто центар?) Јесте, центар био тамо, па смо тамо живели, па сам ја после, кад био земљотрес.

⁷³У Краљеву је и данас активно неколико хуманитарних организација за помоћ расељеним лицима са Косова и Метохије.

⁷⁴Саговорница помиње разорни земљотрес у Краљеву који се догодио 3. 11. 2010. Село Витановац, у коме је била смештена саговорница, било је у његовом епицентру.

⁷⁵Неусловнавила Маричић била је затворена 2009. године: смештај расељених лица у таквим условима био је трауматична тема и за локалне медије, уп. емотивну обојеност следеће новинарске вести о њеном коначном затварању: http://www.radio996fm.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=1483:zatvorena-vila-marii&catid=78:arhiva-vesti-2009&Itemid=124.

Одломак разговора са саговорником из Коша (Метохија), покреће питање неизвесне будућности, односно, од сасвим извесног скорог затварања постојећег колективног центра у Матарушкој Бањи:

(СЋ: И онда сте из, из Коша, где сте отишли? Како је ишло? Кренули сте на, на, ка Србији?) Да. Кренули смо преко Осојана, онда смо изашли на онај главни пут који иде Пећ – Митровица, ако знате пут. Онда преко Ракоша, Митровице и од Митровице. Ово од Митровице је већ било, нисмо имали никакву стрепњу, ништа, већ је било, како да Вам кажем, практично слободни смо били чим смо прешли онај мост преко Ибра, овамо већ више није. Прво се, просто се није ни осећао неки утицај рата, ми кад смо овамо већ кренули, онда смо, ту неко време код ових рођака смо, ал видели смо да је велика маса народа и код рођака, да са свих страна се скупило, тако да није имало ни места. Нема де да се спава, нема де, ништа, немогуће. Јер они било колико, то су били рођаци, једно четири, пет кућа, ал немогуће, то је наш, наш народ, знате како, своји су дошли да. И онда како је ко мого тако се сналазио, ишо. Онда, ја сам чуо за ове колективне центре, отишо сам, право да Вам кажем, и тако до данашњег дана. Докле ће бити и како ће бити, шта ће сад даље да буде, не знам. (СЋ: Да, да. Многи су угашени, многи центри су угашени.) Па, највероватније, шта ће то да буде, ја то не знам. (СЋ: Не знам за Ваш, али знам раније.) Не, сигурно ће то да буде, постепено ваљда, како ће да буде. Оће то сигурно, али како ћемо се снаћи, како ће даље да буде то нико не мож да гарантује.

Оно што је са становишта усмене историје могло бити значајно јесте успостављање краја историје о езгодусу, будући да је временска граница (како су то показала лингвистичка истраживања Светлане Ћирковић) већ била означена ратом 1999. или бомбардовањем, али 2003. године, када су вођени разговори из њеног „расељеничког“ корпуса, још није била јасно успостављена друга временска граница а која може бити само моменат у коме се тада водио разговор. Ни десет година касније ове временске границе још није било, али се она већ јасно назирала у општој клими затварања колективних центара. Репликација терена у колективним центрима (а била би значајна пре свега за социолингвистички оријентисану дијалектологију), данас више није могућа.⁷⁶ Живот у колективним центрима документован је *in situ* дефинитвно у периоду 2002–2012.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Током помињаних десетак година (2001–2012) теренског истраживачког рада на Косову и Метохију и (2002–2012) са расељеним лицима, на Балканолошком институту САНУ документована је и

⁷⁶Према подацима Комесаријата за избеглице и миграције, Република Србија (www.kirs.gov.rs), од 2018. године затворени су сви колективни центри на територији Србије осим једног у Бујановцу (у коме је смештено 68 лица) и осам центара на територији Косова и Метохијеу којима је смештено 300 лица. Те 2003. године, када је обављено велико истраживање, у Србији су постојала 323 центра у којима је боравило 9274 лица.

архивирана веома обимна, али у техничком погледу неуједначена грађа која износи око 800 сати аудио материјала: она је великим делом, а то је током велике тимске акције 2003. снимана аналогно и тек накнадно дигитализована. Осим за лингвистичке и фолклористичке научне потребе, које су поменуте у овом прилогу, велики део ове грађе може бити искоришћен за израду звучног архива усмене историје који би имао знатно шири круг корисника.

Звучни и видео архиви усмене историје већ одавно су постали стварност широм света, са отвореним интернет приступом.⁷⁷ Од специјализованих онлајн архива могу се поменути неколицина намењених усменим сведочењима људи који су жртве холокауста и избеглицама, као што је то мрежа „Postyugoslav voices. Oral histories from former Yugoslavia“ (http://postyugoslavvoices.org/?page_id=20), коју чине „Crome“ (*Croatian memories*), и пројекат „Usmena istorija Bosne i Hercegovine“ (сећања на рат и заточеништво) http://www.bosnianmemories.org/?page_id=18&lang=bs, као и „Balkan Memories“ који финансира Хашки суд. Постоји и сајт „Usmena istorija Kosova“: <http://oralhistorykosovo.org/sr/oral-history-initiative/>. Од 2006. године на интернету постоји и платформа: www.osobnasjecanja.hr. („Centar za suočavanje sa prošlošću, snimanje osobnih sjećanja rat metodom usmene povijesti“, који садржи сећања људи из подручја Славоније). У Србији пројекат „Usmena istorija-svedočanstva učesnika antifašističke borbe“, реализован захваљујући фондации Хајнрих Бел (са 15 видео снимака са носиоцима антифашистичког покрета у Југославији). Преко интернета је доступна и „Usmena istorija – svedočanstva Drugog svjetskog rata na Kozari“ (potkozarje.net), са видео снимцима разговора вођеним у периоду 2008-2012, а неке разговоре прате и транскрипти. Од бројних приватних иницијатива треба поменути звучни интернет архив новинара Драгослава Симића (audioifotoarhiv.com), који постоји још од 2009. године.

Архиви усмене историје у Србији постоје у фондовима разних институција, али их је још увек мало доступно на интернету. Што се Дигиталног архива БИ САНУ у овом тренутку тиче, целокупна архивирана (мултимедијална) грађа смештена је на екстерном диску са кога је доступна свим корисницима унутрашње мреже САНУ. Велики део аудио и видео грађе снимљене на терену почевши од 2015. године монтиран је и постављен на интернет. Веома релевантна документација разговора са људима у косовским еклавама расељеним лицима већ постоји у дигиталном формату и ограниченом доступу. Ипак, она још чека на своју отворену интернет презентацију због још увек правно и институционално нерешеног статуса резултата научног рада и његове могуће јавне употребе у функцији културе сећања.

⁷⁷О модалитетима прикупљања и архивирања грађе усмене историје уп. Аџић 2003; Holjevac Tuković, Nazor 2009; Nikolova 2012; Radulović 2018.

ЛИТЕРАТУРА

- Аритонових, Ивана. Услови живота жена – избеглих лица на северу Косова. *Баштина* 25, (2008): 299–317.
- Ацић, Светлана. Архивистика и усмени извори. *Архив. Часопис Архива Србије и Црне Горе* 1-2, Београд, (2003): 48–52.
- Димитријевић, Бојана, Николић, Гордана, Крстић, Мирослав. Психолошке карактеристике жена у избеглиштву. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* 5, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010, 235–242.
- Златановић, Сања. У потрази за изгубљеним контекстом: Лазарице у Призрену. *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 2004, 11–18.
- Илић, М., Јовановић, В., Милосављевић, Б., Ратковић, Д., Сикимић, Б., Ђирковић, С. Култна места Косова и Метохије. *Баштина* 15, (2003): 153–174.
- Илић, Марија. Мит: између фикције и факције, *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 2004, 19–29.
- Исаиловић, Драгана. „Снашкини“ дукати. *Баштина* 23, (2007): 11–18.
- Ишпановић-Радојковић, Вероника. Психолошки опоравак након трауматских искустава у детињству. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* 5, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010, 243–252.
- Јовановић, Јелена. Све сам га редила. *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 2004, 71–75.
- Медојевић, Јово. Процес и механизми повратка интерно расељених лица и избеглица на Косово и Метохију. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* 4, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010, 511–524.
- Милорадовић, Софија. Крсте носим, Бога молим (Етнолингвистички транскрипти из Метохије са уводним напоменама). *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији* 1, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010, 43–67.
- Милорадовић, Софија. Етнолингвистичка истраживања Метохије: теме и правци. *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији* 2, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010а, 89–120.
- Милосављевић, Бојана. Глаголски облик *знаш* у разговорном дискурсу информаторке са Косова и Метохије. *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 2004, 139–146.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гатње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Николић, Гордана, Крстић, Мирослав, Димитријевић, Бојана. Принципи психосоцијалне помоћи расељеним и избеглим лицима. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* 5, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010, 277–284.

- Ратковић, Драгана. Цар Урош и краљ Вукашин. *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 2004, 77–83.
- Сикимић, Биљана. Тај тешко да гу има по књиге. *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 2004, 31–69.
- Сикимић, Биљана. Додосте (обред изазивања кише). *Исследования по славянској диалектологији 10, Терминологическая лексика материальной и духовной культуры*, Москва, 2004а, 143–167.
- Сикимић, Биљана. Етнолингвистички теренски рад: концептуализација ризика. *Слике културе некад и сад*, Београд: Етнографски институт САНУ, 2008, 80–93.
- Сикимић, Биљана. Тимски теренски рад Балканолошког института САНУ. Развој истраживачких циљева и метода. *Теренска истраживања – поетика сусрета* (Миљина Ивановић-Баришић, ур.). Београд: Етнографски институт САНУ, 2012, 167–198.
- Сикимич, Биљана. Запланированные цели и реальные результаты. Полевая работа группы сотрудников Института балканистики САНУ, *Карпато-балканский диалектный ландшафт. Язык и культура 2012–2014*, Вып. 3, Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения, 2014а, 31–69.
- Сикимић, Биљана. Света путовања: Летница на Косову. *Гласник Етнографског института САНУ LXII/1*, Београд, 2014, 15–32.
- Ђирковић, Светлана. Мек љеб ко сунђур да једеш. *Лицеум 8. Избегличко Косово*, Крагујевац, 2004, 85–108.
- Ђирковић, Светлана. Курбан за мртве. Антропололингвистичка и когнитивнолингвистичка анализа временских категорија. *Крвна жртва. Трансформације једног ритуала* (Б. Сикимић, ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 2008, 207–227.
- Ђирковић, Светлана. Стратегије у структурисању усменог наратива: загробни живот у религијском контексту. *Моћ књижевности. In Memoriam Ана Радин* (М. Детелић, ур.), Београд: Балканолошки институт САНУ, 2009, 201–226.
- Ђирковић, Светлана. *Стереотип времена у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2012.
- Ђирковић, Светлана. Истраживање будућности у дискурсу расељених лица са Косова и Метохије, *Косовско-метохијски зборник 5*, Београд, 2013, 299–319.
- Ђирковић, Светлана. Улога истраживача у креирању корпуса конверзационих наратива. *Филолог VI/11*, Бања Лука, (2015): 267–280.
- Шљивић, Милена. Расељена лица са Косова и Метохије као предмет истраживања, *Баштина 38*, (2015): 175–182.
- Шљивић, Милена. Одевање избеглица са Косова и Метохије као индикатор припадности панк и хип-хоп супкултури. *Баштина 40*, (2016): 112–129.
- Акциони план. *Lokalni akcioni plan za unapređenje položaja izbeglih i interno raseljenih lica u gradu Kraljevu 2009–2013*, Grad Kraljevo, 2009. www.kirs.gov.rs
- Ћирковић, Светлана. Expressing time in the autobiographical discourse of internally displaced persons (IDP) from Kosovo. *Balkanica XXXIX*, (2009): 199–220.

- Gavrilović, Ljiljana. Srpske izbeglice na internetu: Između odbijanja i prihvatanja realnosti. *Antropologija* 3, (2007):70–85.
- Holjevac Tuković, Ana; Nazor Ante. Problem prikupljanja memoarskog gradiva na primjeru domovinskog rata – struka i etika kao preduvjeti njegov objektivne interpretacije. *Arhivski vjesnik* 52, Zagreb, (2009): 67–79.
- Ilić, Marija. A Shift in Ethics: Serb/Albanian conflict in the vernacular discourse of a conjurer from Kosovo. *Zeitschrift für Balkanologie* 43/2, (2007): 145–167.
- Momčilović, Violeta. *Savremeni rodni pristup globalnom problemu izbeglih i interno raseljenih žena*. Novi Sad: ACIMSI, 2013.
- Nikolova, Maja. Sećanje na školske dane – digitalni zapis sećanja. *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja*, Radenci, 2012, 479–486.
- Radulović, Neda. Sećanja preživelih. Arhivi, politika i poetika sećanja. *Graničnici sećanja* (N. Daković, V. Mevorah, ur.), Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, 2018, 161–176.

ANTHROPOLOGICAL LINGUISTICS RESEARCH OF KOSOVO AND METOHİJA'S IDPS: LIFE IN REFUGEE CAMP

Abstract: *The article presents the results of field research of displaced persons from Kosovo and Metohija conducted in the period 2001-2012 in collective centers and private accommodation in Serbia archived in the Digital Archive of the Balkan Institute of SANU and their possible application for further research of oral history. On the example of the analysis of excerpts from conversations held in a collective center in Kraljevo in 2012 with a focus on exodus and later life in the collective center, from the point of view of memory culture and trauma studies, creation of an online archive of oral history of displaced persons from Kosovo and Metohijais proposed.*

Key words: *Kosovo and Metohija, internally displaced persons, refugee camp, Kraljevo, oral history.*